

Gróf Bethlen Miklós erdélyi politikus és a Diploma Leopoldinum hitlevél¹ (1691)

ALBERT ANDRÁS
PhD hallgató, SZE ÁJK

„Kidolgoztam a diplomatervezetet... az eszközt,
Amivel hazám a kereszténység számára valamiképp megtartható lenne.”
(BETHLEN MIKLÓS)

1. Bevezetés

Az Erdélyi Fejedelemség történetének 1661–1691 közötti időszakát a magyar történettudomány művelői közül némelyek a fejedelemség hanyatlásának, mások a fejedelemség politikai, gazdasági, kulturális élete fellendülésének tekintik. Egy kérdésben egyeznek a vélemények: ez az időszak az erdélyi változások kora, a konszolidáció időszaka, a belső politikai küzdelmek és a békés építkezések ideje, a magyar államiság átmentésének élet-halálharca.

I. Apafi Mihály (1661–1690) erdélyi fejedelemsége idején a kül- és belpolitikai életben meghatározó szerepet játszott Bethlen Miklós. A 17. század végi Erdélyi fejedelemség egyik legnagyobb politikusaként korán rá kellett ébrednie a 17. századi Erdély valóságára, a megfogyatkozott, létért küzdő ország belső ellentmondásaira, politikai pártharcaira és közéleti szereplőinek rövidlátására, az uralkodó tekintélyének, magának a fejedelemség politikai hatalmának gyengülésére. A „szegény fejedelem erőtlensége és az uraknak ezzel az erőtlenséggel való visszaélései” ellenére hitt a küldetésében. Úgy érezte, hogy hivatása, Isten előtti felelőssége nem engedik neki, hogy a nehézségek ellenére meghátráljon. Véleményt nyilvánított, harcba szállt az erdélyi protestantizmusért és az erdélyi államiság intézményeiért. Az erejét meghaladó feladat teljesítésében az isteni gondviselés és eleve elrendeltetés tudata vezette őt élete végéig.

Politikusi rátermettségének és tisztánlátásának köszönhetően létrejött az erdélyi rendek és a Habsburg-udvar közötti egyezség jogi dokumentuma, a *Diploma Leopoldinum* hitlevél (1691). Ez a diploma Bethlen Miklós kancellár politikusi pályájának egyik legnagyobb sikere volt. E tanulmány Bethlen Miklósnak a 17. század végi Erdélyi fejedelemség államisága átmentése érdekében kifejtett erőfeszítéseire és a Diploma Leopoldinum jogtörténeti jelentőségére összpontosít.

2. Az Erdélyi Fejedelemség államiságának kérdése 1685–1690 között

Antidius Dunod jezsuita atya 1685-ben a I. Lipót (1640-1705) magyar király megbízásából tárgyalásokat folytatott I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemmel. Az országegyesítést célul kitűző I. Lipót ajánlata szerint a jövőre nézve az er-

¹ Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájában 2010. 12. 10-én tartott „Állam és jog” konferencián elhangzott előadás bővített változata.

lyi fejedelem elismeri a Habsburg császár és magyar király fennhatóságát, az önálló külpolitikáról lemond és a császári hadsereg egyhatodának adandó téli szállást biztosítja. Az erdélyi fejedelemség cserébe megkapja a vallásszabadságot, a korábbi kiváltságok megtartását és a nemzetközi szövetségbe való felvétel garanciáját.² A kercesorai titkos szerződést az erdélyi fejedelem képviselőjében Teleki Mihály látta el kézjeggyel 1685. április 14-én.

Teleki Mihály és Antidius Dunod jezsuita közötti titkos szerződés megkötése után a Bécsbe utazó Haller Istvánnak sikerült az adott körülményekhez képest a Haller-diplomát³ kieszközölnie, amelyben Bécs biztosította Erdély viszonylagos belső önállóságát.

Az erdélyi rendek ezt nem fogadták el. Teljesen félreismerték a helyzetet, ragaszkodtak ahhoz az álláspontjukhoz, amely szerint a Porta elég erős ahhoz, hogy katonai támogatást biztosítson Erdély számára. I. Apafi Mihály udvarában szolgálatot teljesítő és a francia királyi udvar érdekeit képviselő lengyel követ arra buzdította a fejedelmet és a rendeket, hogy ne fogadják el a Haller-diplomát. A fejedelem és az erdélyi politikai elit elmulasztotta a nagy történelmi lehetőséget: a Szent Liga országaihoz önálló államként való csatlakozást. Az önálló erdélyi fejedelemség sorsa megpecsételődött.

Bethlen Miklós hiába figyelmeztette a fejedelmi tanácsot, hogy ez az utolsó lehetőség az erdélyi fejedelemség önállóságának és alkotmányának megőrzésére, de figyelmeztetése nem talált meghallgatásra.⁴ Bethlen Miklós félelme és jóslata beigazolódnak látszott.

I. Apafi Mihály újabb követséget küldött Bécsbe, hogy mentse, ami menthető. I. Lipót 1686-os budai győzelme azonban új fordulatot adott az eseményeknek. A császár most már hallani sem akart az egyezkedésről, és megbízta Lotharingiai Károlyt Erdély katonai megszállásával, aki azt 1687 őszén végre is hajtott. Lotharingiai Károly herceg, aki elsősorban a hadsereg szempontjait tartotta fontosnak, hajlandó volt egyezséget kötni I. Apafival a fejedelemség státusát illetően. Az egyezséget 1687. október 27-én kötötték meg, amelyet a rendek elfogadtak és annak bécsi megerősítését kérték.⁵

A *balázsfalvi egyezményt* (1687) az udvar nem vette figyelembe és a kegyetlenkedéseiről hírhedt Caraffa generálist bízta meg, hogy az erdélyi fejedelemségnek a Habsburg-birodalmon belüli státusát rendezze a pozsonyi országgyű-

² Erdély története. Köpeczi Béla szerk. 2. köt. (1606–1830) Budapest, 1986. 871. o.

³ Az 1685-ös titkos tárgyalás után létrejött Dunod-féle diplomát nem fogadták el az erdélyi rendek. Haller Jánost, Pernyeszi Zsigmondot, Miles Mátyást és Inczédi Mihályt Bécsbe küldték, hogy ott alkudozzanak egy elfogadható diploma tárgyában. Dunod szava, hogy akár akarják a rendek, akár nem, I. Lipót mégis pártfogolja őket, valóra vált. Értesítés jött Bécsből, hogy Veterani császári tábornok négy gyalog- és egy lovas ezreddel Máramarosban fog telelni. Caraffa elfoglalta a Bihar megyei Szentjóbbot és itt szándékozván telelni, élelmiszereket Erdélyből kért. 1686-ban Scherffenberg tábornok 7000 fegyverrel Erdélybe jött és Bonchidánál ütött tábort. Ezalatt Bécsben is elkészült a diploma tervezete, amely sokkal előnyösebb volt a Dunod-félénél. Ekkor Scherffenberg, aki magával hozta a diplomatervezet másolatát, apahidai táborából felszólította Apafit a diploma elfogadására és az abban kikötött várak átadására. Ez a diplomatervezet volt az úgynevezett Haller-féle diploma.

⁴ Benda Kálmán: Bethlen Miklós kancellár In: Hitel, VII. évf. 7. sz. 1942. 389–403. o.

⁵ A balázsfalvi szerződés értelmében I. Apafi Mihály 12 erdélyi városba befogadja a császári hadakat, s azokat élelemmel és takarmánnyal látja el. A befizetendő 700 000 forint hadiköltség fejében I. Lipót császár elismeri a rendek kiváltságait, a négy bevett vallás szabadságát biztosítja és elismeri II. Apafi Mihályt Erdély fejedelméül.

lés értelmében.⁶ Caraffa az erdélyi hadak katona főparancsnokaként összehívta az országgyűlést, amelyen kijelentette: „Erdély visszatér Magyarországhoz...” Az 1687. május 9-én Nagyszébenben tartott országgyűlésen az erdélyi rendek és tanácsosok némi vonakodással megszavazták és aláírták a fogarasi nyilatkozatot.⁷ A nyilatkozat értelmében Erdély visszatér Magyarországhoz, felmondja a török védnökséget, I. Lipót császárt elismerik királyuknak, az ország váraiba beengedik a császári katonaságot. Erdély visszacsatolása a magyar királysághoz a május 9-i szebeni nyilatkozattal befejeződött, a fejedelemség közjogilag is új alapokra helyezkedett. Ezzel a dokumentummal az vált kérdésessé, hogy a közjogi változás kapcsán mennyiben sikerül fenntartani Erdély állami működésének addigi független berendezkedését.

A szebeni nyilatkozat e tekintetben kitért a döntés elől és csak általánosításokat tartalmazott, amelyek értelmezése a bécsi udvar belátásától függött. Május 10-én megnyílt a fogarasi országgyűlés. Az esetleges ellentétek elkerülése végett Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyát az országgyűlés már akkor kívánta rendezni.

A meghódolás után Caraffának a diploma módosítása ügyében június 1-jén beadott pontokra nézve még nem kaptak választ. A június 17-i leirat csak általánosságokban mozgott. A gyűlés napján a fejedelem és a rendek felterjesztést intéztek a császárhoz, melyben az ügy kedvező elintézését sürgették és levelet írtak Caraffának, kérve közbenjárását. A Caraffához intézett javaslatokban az országgyűlés körvonalazta mindazokat a fontosabb kérdéseket, amelyek Erdély jövőjére nézve sorsdöntők voltak.⁸ Az országgyűlés javaslatait küldöttsége révén terjesztette fel az udvarhoz. Erdemi választ azonban nem kaptak I. Lipót magyar királytól. Reflexiója csupán általánosságokat tartalmazott, amely azt eredményezte, hogy a két udvar között a függőben lévő közjogi kérdések tisztázása végett állandó diplomáciai érintkezés jött létre.

1688. május 9-én bekövetkezett az, amitől Bethlen Miklós tartott. A császári csapatok birtokba vették a fejedelemséget. A feltételeket I. Lipót diktálta. A *Moribunda Transsylvania* című röpiratában javasolta, hogy az Erdélyi Fejedelemség maradjon önálló, Lipót gyámkodása alatt, s történjék mindez az alkotmány és a vallásszabadság sérelme nélkül. Az elgondolást az udvarban nagy érdeklődéssel fogadták. Bethlen Miklós személye egy csapásra ismertté vált Bécsben. Az 1688. június 12-én záruló fogarasi országgyűlés újjászervezte a deputációt. Tagjai közé választotta Bethlen Miklóst, Bethlen Sámuelet, Bethlen Gergelyt, Bethlen Eleket.⁹ A betegeskedő I. Apafi Mihály fejedelem helyett a deputáció korlátlan hatáskörrel intézte az ország ügyeit, s tehette ezt különösen azért is, mert az időközben elhunyt Bornemissza Anna fejedelemasszony már nem szólhatott bele az ország ügyeibe.

A fejedelem 1690-ben bekövetkezett halála a deputációnak engedte át a kormányzást, új helyzet elé állítván azt. Bethlen Miklós a fejedelem halála után az 1687. május 9-i szebeni nyilatkozat érvényességének elvi fenntartásával a II. Apafi Mihály haladéktalanul leteendő hűségeskü szükségessége mellett foglalt állást, hogy ezzel a bécsi udvart tények elé állítsa és a jelenlegi status

⁶ Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormánya. 1540–1690. Bp. 1980. 57. o.

⁷ Dr. Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. Budapest, 1927. 385–414. o.

⁸ Szász Károly: Sylloge Tractatum... historiam... diplomatis... Leopoldini... illustrantium 1833. 45–47. – EOE. 19. köt. 52. o.

⁹ EOE. 19. köt. 426. o.

quót biztosítsa.¹⁰ A tanács elegendőnek tartotta I. Apafi Mihály halálának az ifjú fejedelem és a rendek nevében való hivatalos bejelentését. A rendek erdélyi követként Bethlen Miklóst akarták megbízni. Teleki Mihály azonban lebeszélte a követség elvállalásáról. Helyette Nagy Pált választották a bécsi követségre. A leveleket a diploma ügyében a Bécsbe küldött Nagy Pál követhez címezték. Nagy Pál követ szeptember 30-án érkezett Bécsbe. Felépülése után november 9-én felterjesztette emlékiratát, amelyben felsorolja az Erdélyi fejedelemség által hozott áldozatokat és kéri 1. a diplomát, a kiigazított pontokkal kiadni 2. az Erdélytől elszakított területek visszacsatolását, 3. Erdélyt, ha a császár békét köt a törökkel, abba befoglalni. A császári meghallgatás után kapott ígéretekkel tért haza Erdélybe. Az általa hozott resolútióban az uralkodó biztosította őket kegyelméről, továbbá hogy a vallás ügyében semmi újítás nem lesz.¹¹

Az 1690-es évek elején a Balkánon történő politikai fordulat kedvező pillanatot teremtett Erdély politikai és jogi státusának rendezésében. A török visszahódította Belgrádot, Thököly átkelt a Kárpátokon és betört Erdélybe. A zernyesti csata (1690), majd Thököly Imre erdélyi fejedelemmé választása (1690) pillanatnyi riadalmat keltett a bécsi udvarban. A Kolozsvárra behúzódozó fejedelmi tanács Bécs hűségén maradt és követséget menesztett Bécsbe Bethlen Miklós vezetésével.

*A Moribunda Transsylvania... röpirat,
mint a Diploma Leopoldinum politikai előképe*

A balázsfalvi egyezmény (1687) után egyre jobban világosabbá vált az erdélyi politikai vezetőréteg számára az a tény, hogy az Erdélyi fejedelemség államiságának jövője megpecsételődött. I. Apafi Mihály fejedelem és a fejedelmi tanács már nem birtokolták a tényleges hatalmat, mert „rabok voltak” a saját országukban. A fejedelemségben immár a Habsburg-udvar katonasága gyakorolta a hatalmat. A katonaság kiteleltetés költségeit pedig Erdély lakosságának kellett megfizetnie. E kilátástalan és tanácstalan állapotok között fogalmazta meg Bethlen Miklós a Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi proiecta (*A haldokló Erdély a felséges Lipót császár lábainál*) című röpiratát. E művében Bethlen kéri, hogy Lipót császár adja ki Erdélynek a *Diplomát*. Az erdélyi rendek azt annak idején tájékozatlanságból, de nem rosszakaratból visszautasították. Bethlen Miklós kérvénnyel fordult a császárhoz. Kérvénye az Erdélyi fejedelemség jövőbeni politikai koncepcióját tartalmazza. Koncepciójában a császárnak orvosolnia kellene a kormányzat bajait és az erdélyi fejedelem jogkörét meghagyva, engednie kellene, hogy a felterjesztett *Diploma* alapján Erdély a császári hatalom protektorátusa alatt saját törvényei szerint és a vallásszabadság fenntartásával működjön a jövőben.¹²

Bethlen Miklósnak a bécsi udvarhoz felterjesztett iratának nem lett meg az a hatása, amelyet várt tőle. Bécsnek politikai hatalmi pozíciói a térségben nem

¹⁰ Bethlen Miklós élete leírása magától: In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szerk. V. Windisch Éva, Budapest, 1980. II. 108. o.

¹¹ EOE. 20. köt. (1688–1691) 15. o.

¹² Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár 1642–1716, Dicsőszentmárton, 1924. 73–74. o.

követelték meg azt, hogy garantálják az Erdélyi Fejedelemség alkotmányát. A *Moribunda Transsylvania* azonban más pozitív hatásai érvényesültek. Bethlen Miklósnak megalapozta tekintélyét a bécsi udvarban. Az udvar felfigyelt Bethlen személyére. Felismerték személyében a kiváló politikust, akivel érdemes tárgyalni. A másik hatás a két erdélyi politikus Bethlen és Teleki Mihály közeledésében nyilvánult meg. A harmadik és egyben legnagyobb hatása a műnek abban rejlett, hogy Caraffa katonai parancsnok a műben megfogalmazottak értelmében dolgozta ki Erdély szervezéséről szóló tervezetét. A *Moribunda Transsylvania* emlékiratban Bethlen oly meggyőzően fejtegette azt, hogy Erdély csak a saját törvényei és államszerkezete megtartásával békéltethető meg és a jövőre nézve csak ilyen politikai és jogi keretek között tartható meg. Bethlen Miklós kiemelten hivatkozott az *Approbatákban* és a *Compillatákban* meghatározott vallási és világi törvényekre, amelyek fenn tartották az Erdélyi fejedelemség belső rendjét. Ez a politikai koncepció végig kísérte Bethlen politikusi pályafutását és a későbbiekben kidolgozott Diploma Leopoldinum tervezetben csúcsosodott ki.¹³

A bécsi udvar célja az volt, hogy az erdélyi fejedelem és a rendek formális hűségnyilatkozatban biztosítsák az udvart lojalitásukról. Caraffa tábornok megpróbált érvényt szerezni Bécs politikájának. A feladata az volt, hogy az egyoldalú hűségnyilatkozatot megszerezze, anélkül, hogy bármily engedményt biztosítsanak az erdélyi alkotmány megtartását illetően. Caraffa 1688 februárjában érkezett meg Szebenbe és kemény kézzel fogott hozzá a feladat elvégzéséhez. A fejedelmi szálláson verte fel hadiszállását. I. Apafi Mihály fejedelmet felszólította, hogy a név szerint kijelölt főurakat köztük Bethlen Miklóst küldje be hozzá Szebenbe. Bethlent fogadva kifejtette, hogy olvasta a felterjesztett emlékiratát és I. Lipót figyelmébe ajánlja őt.¹⁴

Caraffa tábornok megnyerte Teleki Mihályt a dokumentum elfogadására és így a többi erdélyi főúr is rá szavazott. Bethlen Miklós és Apor István szóltak ellene és helytelenítették annak hatályosulását, melyből következően Erdély újra visszatérne a Magyar Királysághoz. A Diploma Habsburg részről történő elfogadása azonban még váratott magára.

¹³ Tóth Zsombor: *Moribunda Transsylvania*. XVII. századi erdélyi emlékirók. Polis, Kolozsvár, 2001.

¹⁴ „Igen emberségesen és vidám ábrázattal fogada, leültete és igen rövid egészség-tudakozó praefatio után monda: Én kegyedet sem személyéről, sem lelkéről eddig nem ismertem, hanem jó hírét hallottam és kegyelmednek kvalitásáról s álláspontjáról plene onformatum sum. Et ideo in particulari vocavi, út solus cum solo loquar de suae patriae publico bono et servitio suae majestatis et Christianitatis, ideo agamus confidente. Ego vestram illustrissimam dominationem esseculo de suae Majestatis protectione et secreto, et de mea constanti amicitia et servitiis. Est mihi a sua Majestate specialiter recommendata sua persona, et mandatum, ut cum ipsa respondeam. Communicatum etiam est mihi memoriale, quod imperatori misit, videbimus, quid sit ulterius agendum. Ego proponam hic certa puncta vestris illustrissimis dominationibus in comuni, ostendat se bonum Christianum, talem, qualem ego spero, et hodierna ratio status requirit ab uno tali viro (itt megdicsére). Inreim rogo, si suae Majestati et suae patriae servire et me suum amicum habere vult, taceat et faciat. Nem vala derék deák, de énvelem más nyelveken, olaszul is kimagyarázta magát. Én csak azt mondám: Excellentissime domine, ego pro mea tenuitate quid quid facere potero, bona conscientia certe nihil negligam, sed ego inter status quidem aliquid possum, apud principem vero nihil, quia ego non sum in consilio intimo, sed tantum in deputaione. Ego fui infortunatus Interrumpála: Scio ego totum suum statum, dabit Deus meliora. Elválánk ekkor szépen s jól és azt hittem, hogy az én moribunda materemnek hozott talán valami orvosságot, de jaj nekünk, mint majd meglátjuk.” – L. Bethlen Miklós: *Önéletírása*. II. köt. 75. o.

3. Bethlen Miklós diplomáciai sikerei és a Diploma Leopoldinum¹⁵ kiadása

Teleki Mihálynak a *zernyesti* csatában (1690) történt halála után Bethlen Miklós számára megnyílt a politikai síkon való kibontakozás lehetősége. Erdély politikai elitjének figyelme egyre inkább feléje fordult. A fejedelmi tanács, amelynek tagja volt igénybe vette meglátásait és tanácsait. Ő volt a legképzettebb és legtehetségesebb politikus a tanácsban és az egész fejedelemségben. Bár csak egy éve volt tagja a tanácsnak őt tekintették politikai vezetőjüknek.¹⁶ A közmegebecsülés és tisztelet mellett azonban nagy volt azok tábora

is, akik féltették hatalmi bázisukat, amelyet még I. Apafi Mihály fejedelemtől (1661–1691) származtattak. Erdély egyetlen koncepciózus, józanul gondolkodó politikusaként felmérte, hogy ha elfogadják az 1687. évi törvényeket a Habsburg-ház örökös magyar királyságáról,¹⁷ akkor elvesztik Erdély másfél száz-

¹⁵ A *Diploma Leopoldinum* hitlevélben Erdély számára lefektetett jogok: 1. A bevett 4 vallás (recepta religio) úgymint a református, evangélikus lutheránus, római katolikus és unitárius vallások eddigi jogait megtartja; a katolikusok ott, ahol nagyobb számmal laknak, templomokat építhetnek. A világi s egyházi rendnek ez ellen való ellenmondása érvénytelen. 2. A régi királyoknak és fejedelmeknek adományai és kiváltságai mostani birtokosaiknak biztosítottak. 3. Az *Approbaták* és *Compilláták*, Verbóci *Hármaskönyv* (a jus resistendi kihagyásával), valamint a szászok municipális jogai érvényben maradnak. 4. A közigazgatás, a törvényhozás és jogszolgáltatás megtartja eddigi formáját. 5. Minden hivatalra csak belföldiek magyarok, székelyek és szászok neveztetnek ki; vallásra való tekintet nélkül. Ő Felsége azonban, a rendek megegyezésével, honfiúsítás végett ajánlatokat tehet. 6. A fegyverrel visszafoglalt jószágokat ingyen kapják vissza régebbi birtokosaik, s a megszakadás címén a kincstárra szálló javak egyedül érdemes belföldieknek fognak adományoztatni. 7. és 8. A főkormányzó, az erdélyi hadak fővezére, a főkancellár, az ítélőmesterek és más, azelőtt szokásban volt méltóságbeliek a kijelöltek lajstromából, csak erdélyiek közül neveztetnek ki, vallásra való tekintet nélkül. A megyei, illetőleg székbeli, úgyszintén a városi főtisztek választása a régi szabadságban és törvényes szokásban marad meg jövőre is. 9. A tanácsurak és a királyi tábla tagjai közül legalább 3–3, az ítélőmesterek közül pedig legalább 1 katolikus legyen; a szebeni királybíró a főtanács tagja. 10. Országgyűlést évenként tartassék. 11. A kormányzó lakjék az országban, s esküdjék meg a törvények megtartására. 12. Az adóösszeg béke idején 50 000 tallér, háborúban 400 000 forint legyen, felosztásának módját a rendek határozzák el. 13. Új adó nem hozatik be, a vámok és harmincadok nem emeltetnek. 14. A szabad székelyek közterheket nem viselnek, hanem a haza védelmére, saját költségükön katonáskodnak. 15. A kereskedés szabadsága továbbra is fenntartatik. 16. A tizedeket ezen túl is a földesurak bérlik a kincstártól. 17. Nagyszámú katonasággal a Felség nem terheli a tartományt; az őrség feje német tábornok lesz, aki azonban csupán hadi ügyekben érintkezik az állam tanácsával; a közigazgatásba nem avatkozik. 18. A szászok és adózó nép ezentúl nem kötelei ingyen ellátni az utazókat; postáról az államtanács, fogadókról a földesurak és a városok gondoskodnak. L. Diploma Leopoldinum. In. Brevissimum Compendium Principatus Transylvanici Historiae ab Anno MDXXVI. Usque ad Annum MDCCIII. Cum variis Documentis et Diplomatum. Anno Christi MDCCX. 24–28. o.

¹⁶ Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós kancellár (1642–1716). Székfoglaló, Dicsőszentmárton, 1924. 81. o.

¹⁷ Az *1687. évi II. törvénycikk* a mostani császári és királyi szent felség fenséges finemű örökseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítja. „És, minthogy Ő császári és királyi legszentségesebb felsége, dicsőséges és győzedelmes fegyvereivel, a keresztyén név iszonyú ellenségét, a törököt számos véres és döntő ütközetben megverte, Isten segítő hatalmával, az ő naponkint élethalálra kínzott nyakokról elűzte s annak torkából, melyben ekkor, oly hosszas időtől fogva, az egész nemzetnek legnagyobb veszélyével nyögének, ez országnak legnevezetesebb erősségeit, s ezek közt az egykor legvirágzóbb királyi székhelyet, Budát, s ez annyiszor említett országnak védbástyáját, ennek nagyobb részével együtt kiragadta s e legédesebb hazának felszabadítására ezeket, s a még

éves önálló államiságában összegezett gazdasági, társadalmi és művelődési önrendelkezését. Attól tartott, hogy a zernyesti csata utáni győzelem hatása alatt az erdélyi rendek egyértelműen csatlakoznak Thökölyhez. Politikusi meglátása szerint a Thököly fejedelemsége kérész életű lesz és csak idő kérdése a Habsburgok visszatérése Erdélybe. Politikusi ösztöne szerint az újonnan bevonuló császári csapatok úgy fognak bánni Erdéllyel, mint egy fegyverrel meghódított tartománnyal. Az erdélyi viszonyokat tükrözte az a féltékenység és bizalmatlanság, amely vele szemben megnyilvánult. A közállapotok, és az ellenzői mentalitására vet fényt az a szigorú *Instructio* kezdetű irata, amelyet Ő adott ki. A bizalmatlanság bizonyítékául szolgált az a tény, hogy nem őt akarták követként Bécsbe küldeni. Erélyes fellépése és maga ajánlása után komoly feltételekkel bízták meg a Bécsi követjárással. A kormányzótanács utasította Bethlent Erdély köz- és magánviszonyai változatlan fenntartásának kieszközlésére (diploma) és II. Apafi Mihály megválasztott fejedelemnek az országban tartására és megerősítésére. A Kolozsvárt székelő államtanács Thököly győzelméről az udvart Keszei János által tudósította, de egyben megsürgette a fejedelem confirmációját. Keszeinek nagyon hitelesen kiadták a választ szeptember 4-én. Ilyen zavaros időben nem tartják helyesnek megerősíteni II. Apafi Mihályt, mert kiskorúsága miatt nem alkalmas az ország vezetésére. Az udvar véleménye szerint helyette az ideiglenes kormány vezesse továbbra is azt. A veszedelem nem olyan nagy, mint azt vélték első látszatra.¹⁸ Az események azonban nem az Udvar politikájának kedveztek. Thököly Imre kalandos hadjárata 1690. augusztus 21-én győzelemmel végződött. Október 8-án a török visszafoglalta Belgrádot. A nagy riadalmat keltett

fentebb bővebben elszámolt áldozatokat hozni méltóztatott: 1. § Ez oly nagy s örökké hálával említendő jótéteményeknek emlékezetére, s alázatosan kedveskedő lelküknek mindenkorra felismerhető hálája jeléül, e Magyarországnak s kapcsolt részeinek összes karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól jövőre s örök időkre senkit más, mint fennczimzett Ő császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet (ugyanazt határozván az 1547-ik évi 5-ik s más e felől alkotott törvénycikkek) fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni és azt mindenkor és annyiszor, valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt cikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni. 1687. évi III. törvénycikk. Fenntisztelt Ő császári s királyi felsége fiágának magszakadása után következni fognak a fennirt uralkodásban: a mostani felséges spanyol király fiörökösei ugyancsak az első szülöttek; csak ezeknek kihalása után nyerjen helyet a karok és rendek ősi, régi, helybenhagyott szokása s előjoga a királyválasztásban. Ha pedig Ő császári s királyi felsége fiágának magszakadása bekövetkeznék, akkor az ilyen átszállandó s felveendő uralkodásban való utódlás (szintén megelőző s a fennkijelölt módon előre bocsátandó királyi biztosítás, s az említett hitlevélben foglalt cikkek elfogadása és az ezekre teendő eskü után) háruljon és menjen át Spanyolország királyának, második Károly úrnak hasonlóképen fiágú magvára, s így csak abban az esetben (melyet Isten kegyelmes jósága távol tartson), ha úgy a fenntisztelt Ő császári és királyi szent felségének, mint Spanyolország említett felséges királyának fimagva kihalna, nyerjen helyet a mondott karok és rendek ősi és régi helybenhagyott szokása, s előjoga a királyok választására s koronázására nézve.” V.ö. [Http://www. 1000. ev., hu./index. php](http://www.1000.ev.hu/index.php).

¹⁸ A *Ministerial Konferenz In Rebus Transilvanicis* úgy dönt még ekkor, hogy Erdély politikai berendezkedésének kérdése maradjon függőben. Másfél héttel később 1690. augusztus 10-én Bécsbe érkezett a Habsburgpárti erdélyi rendek követe egy segélykérő levéllel a kezében. Kéri II. Apafi Mihály fejedelemségét és a Habsburg birodalom viszonyát szabályozó Haller-diploma megerősítését kérték. V. ö. Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály (Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig)*. Budapest, 1972. 318. o.

hírré, hogy a császári főhadserg elpusztult a bécsi udvar stratégiát változtatott. Tárgyalóasztalhoz ült az erdélyi követtel, Bethlen Miklóssal. A bécsi kormány ekkorra már engedékenyebb lett Erdély állami státusát illetően.¹⁹ Az erdélyi tanácsurak egy része Kolozsvárott keresett menedéket II. Apafi Mihály fejedelemmel.

Innen küldték Bethlen Miklóst Bécsbe a Habsburg-birodalom és Erdély kapcsolatának rendezésére, ahol a *Ministerialkonferenz*hez irányították a tárgyalások megkezdésére.

Bethlen Miklós 1690. augusztus 31-én indult Kolozsvárról és egyhetes utazás után szeptember 8-án érkezett meg Bécsbe. A *Ministerialkonferenz* szeptember 16-án fogadta Bethlen Miklóst. Az erdélyi fejedelmi tanács követeként írásban nyújtotta be a tanács kívánalmait.²⁰ Az öt pontban összefoglalt felterjesztésben a tanács kérte, hogy a császár adjon további támogatást Erdélynek és úzze ki onnan Thökölyt.²¹ II. Apafi Mihály maradjon Erdélyben, mert eltávolítása esetén belpolitikai zavar és felekezeti feszültség keletkezne. A tanács garanciát vállalt az ifjú fejedelem neveltetésére és nagykorúságáig Erdély kormányzására. Tekintettel arra, hogy Thököly olyan török athnámét ígért, amelyben Erdély politikai helyzetét szabályozzák a Portához, a tanács fontosnak tartotta, hogy I. Lipót is adjon ki egy Diplomát Erdélynek. Álláspontjuk egyértelmű volt: csak katonai erővel nem lehet megtartani Erdélyt I. Lipót hűségén. A következő pontokban pedig hangsúlyozottan követelték a portio, a kvártély megszüntetését, a jezsuiták behozatalának megtiltását és a fejedelmi donatiók eltörlését. A követelések között jelentős helyet foglalt el a katolikus püspökség visszaállítása elleni tiltakozás és II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítése. Jól látható, hogy a fentiek súlyos követelések voltak az erdélyi fejedelmi tanács részéről, amit még azzal tetézték, hogy Thököly hívei birtokainak elkobzását is sürgették. Ez az a pont, amely a későbbiekben az alku tárgyává vált, amely a Diploma Leopoldinum első, 1690. októberi változatához vezetett. I. Lipót császár-király és udvara tisztelettel fogadta Bethlen, amelyet több hetes tanácskozás követett.

Bethlen bécsi tartózkodása alatt „kettős diplomáciát” folytatott. Kísérletet tett arra, hogy I. Lipóthoz közeli és befolyásos politikusokat megnyerjen Erdély s a Diploma-tervezet ügyének. A császár-király válaszára várva nem tétlenkedett. Bizalmas tárgyalásokat folytatott Ajlers titkárral, Kinsky és Stratmann kancellárral. Az udvarban működő két politikai csoport, a Kinsky- és a Stratmann- csoporthoz terjesztett 18 pontos tervezethez megnyerte az angol, a brandenburgi és a holland diplomaták támogatását.²² Visszaemlékezéseiben központi helyet szentel annak elbeszélésére, hogy milyen módon segítettek a tárgyalásokon az angol, porosz és holland protestáns államok

¹⁹ V.ö. Czegei Wass György és Wass László naplói 1659–1739. Közli Nagy Gyula. Bp. 1896. (MHHS 35.) 96. (A továbbiakban: Wass György Naplója) – Dr. Lukinich Imre: *A bethleni Bethlen család története*, Budapest 1927. 392–393. o.

²⁰ Österreichische Staat Archiv, Haus-, Hof- und Staatarchiv, Vorträge an den Kaiser Karton 7. (A továbbiakban: ÖStA–HHStA–Vortr. Karton.)

²¹ A nép és egyes főrendek Thököly Imréhez pártoltak. II. Apafi Mihály és a tanácsurak I. Lipót hűségén maradtak. Belpolitikai súlya és jelentősége abban állt, hogy az utóbbiakból tevődött össze az erdélyi kormányzat.

²² Nagy Géza: *A református egyház története 1608–1715*, I–II. köt. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. 527. o.

diplomatai.²³ Bethlen helyesen állapította meg, hogy a nyugati protestáns államoktól távol és elszigetelten fennálló 17. század végi Erdély egyedül csak a protestáns hatalmak támogatására számíthat. A vallásszabadság és a belső önállóság fenntartásának érdekében fontos volt a protestáns államokkal való kapcsolattartás. A 17. századi történelmi előzmények – a harmincéves háború (1618–1648) és a protestáns gályarab-prédikátorok Nápolyban történő kiszabadítása (1676) – mind azt bizonyították, hogy a Habsburg-hatalom árnyékában szükséges a holland, angol és porosz nemzetközi garancia az Erdélyi fejedelemség államiságának megtartása érdekében. Bethlen politikai koncepciója is ezt tartalmazta. Elgondolása szerint a bécsi udvarral kötendő egyezmény betartására – Erdély jövőbeni státusát illetően – egyedül csak a nemzetközi garancia lehet a biztosíték. A protestáns hatalmak diplomatai segítségét igénybe véve próbált politikai nyomást gyakorolni az Udvarra és érvényt szerezni a tervezetnek. Bethlen Miklós bécsi követségét a *Sudores et cruces* című emlékiratában és az *Önéletírás* című írásában örökíti meg. Különösen Kinsky kancellár tanúsított nagy megértést és segítőkészséget az erdélyi ügy iránt, aki beadványokkal, tervezetekkel próbált segíteni és nyomást gyakorolni az udvari körökre. A követjárás mégsem ennek, hanem Bethlen Miklós politikusi, karizmatikus egyéniségének és külföldi tekintélyének köszönhetően lett sikeres.

A zernyesti csatavesztésnek köszönhetően (1690. augusztus 21.) Bethlennek sikerült elfogadtatnia elképzelését, amely szerint Erdélyt csak úgy tarthatják meg a törökkel szemben, ha Bécs biztosítja alkotmányát és a három nemzet autonómiáját.²⁴ Az udvar belátta azt, hogy egy leigázott Erdély katonai erőket kötne le és vonna el az Oszmán–Habsburg hadszíntérről. A törökkel szemben csak egy pacifikált Erdélyrel a háta mögött veheti fel a harcot.²⁵

²³ „Az ekkor tőlem szerzett diploma dolgában Isten után főtanács és segédem volt Nicolaus Goethefridus Dankelmann, a brandenburgiai elector követe. Véle közlöttem a diploma projektumát és minden írásaim és dolgaimat, szeretett és becsült engem ez az ember igen, mikor elbúcsúztam tőle, könnyezve csókolt meg. Istenfélő, buzgó, nagy elméjű ember vala. Ez szerzette az alumniát az urától Enyedre. Az angliai követ, Milord Paget, és a hollandus Hemskirken, kik azután a karlovici békességet csinálták, ezek is tudták, de nem annyira, mint imez. A dolog elein csaknem rútúl megbotlám tudatlanságból. A derék memoriálét én adám Stratmann cancellariusnak, holott a szokás szerént kellett volna adni az én conferenciám praesesének, Kinskynek, és ennek mondván együgyűségből, hogy amannak adtam, rettenetesen megharaguvék s mond: *Vestra dominatio generosa faciat, quod potest, ego facia, quod volo etc.* Mintha én mindent úgy tudtam volna, mint ő. De hazudék egy kicsinyt, hogy az ő excellenciája a praeses számára való még nem kész, minthogy annak szebben kell leíródni, melyet holnap elhozok. Megnyugovék rajta. Kapám maga Stratmannhoz s visszakerém tőle, mondván, hogy valamit kell corrigálnom benne, visszaadá. Én is kettőt iraték, a derekast vivém Kinskynek, és azután későbbre a párt Stratmannak.” – L.: *Bethlen Miklós Élete leírása magától*. Szerk. V. Windisch Éva. Budapest, 1980. 820–821. o.

²⁴ „Csuda dolog, hogy a declaratiot sem Carafa, sem az udvarban senki csak úgy nem hozta elé, mintha soha sem lett volna...” – *Bethlen Élete leírása magától*. 403. o.

²⁵ Bethlen így ír erről az eseményről: „*A diplomát megadák s engem a császár nevével, a vajdasággal holtig és úri, grófi titulussal, jószágokkal megkínálnak, de én reversálimomra nézve megvetém.*” „*A császár ajándékoza 200 aranyat, nyomó láncot, melyen a maga képe.*” Bethlen Miklós: *Önéletírása*. II. kötet. 23. o.

A Diploma Leopoldinum eredeti formája²⁶ megfelelt Bethlen tervezetének és elgondolásának Erdély jövőjét és státusát illetően. 1690. szeptember 30-án újra összeült a konferencia. A Bethlen által felterjesztett Diploma változatát tárgyaló konferencia állásfoglalásáról eddig még nem kerültek elő dokumentumok. Az 1690. október 2-án tartott tanácskozáson kiderült, hogy a Ministerialkonferenz határozata II. Apafi Mihály fejedelemként való elismerése ellen irányult. A *Ministerialkonferenz* határozata után Bethlen Miklós négy-pontos javaslatot tett Strattmannak és Kinskynek: 1. A négy bevett vallásfelekezet és annak tagjai továbbra is maradjanak meg jogaikban. A katolikus felekezetűeknek Kolozsvárott és Gyulafehérvárott adjanak át templomot. 2. A magyar királyok és erdélyi fejedelmek adományai, az általuk adott kiváltságok, nemesítések, méltóságadományozások maradjanak érvényben. 3. Akik a katolikus püspök, a jezsuiták és más szerzetesrendek javait törvényesen birtokolják, maradjanak meg ezekben. 4. A törvények, szokások és a szász municipális jog megerősítendő. Az ülés nem hozott érdemi döntéseket a Bethlen által felvetett javaslatokra. Bizonyára ennek is köszönhető, hogy I. Lipót az október 2-án tartott konferencia után elrendelt még egy titkos tanácskozást Erdély kormányzatáról. A tanácskozáson Bethlen Miklós mellett jelen voltak Kinsky, Strattmann, Waldstein, Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg és Caraffa. Ezen a tanácskozáson látható eredmény volt a Diploma Leopoldinum tervezetének felolvasása.

A bécsi udvar sietett kiadni és jóváhagyni a *Diplomát*, amelyet magáról I. Lipót császárról neveztek el *Diploma Leopoldinumnak*. A helyzet teremtette lehetőségeket és az udvarban keletkezett pánikot Bethlen nagy sikerrel aknáztta ki. Ugy „fogta nyakon a szerencsét”, használta ki a kedvező alkalmat, ahogy azt Zrínyi Miklós horvát bán politikájában látta. Felismerte a történelmi pillanat súlyát és azonnal cselekedett. Józan politikusi mérlegelés után egyeztetette a Habsburg udvar és az erdélyi rendek érdekeit. Átlátta a játéktér reális határát, mérlegelte a kockázatokat. A Diplomával biztosítani tudta az erdélyi fejedelemség belső önállóságát, de nem sikerült megteremtienie a nemzetközi garanciát.

Bethlen Miklós bécsi követségéből visszatérve november 12-én tájékoztatta a fejedelmi tanácsot a Diploma Leopoldinum körüli vitákról. A kancellár tár-

²⁶ Bethlen Miklósnak – 1690. szeptember 30-án – az erdélyi konferencia elé terjesztett első Diploma Leopoldinum-változat szövege a következőket tartalmazta: 1. A császár tegyen ígéretet arra, hogy a négy bevett vallásfelekezet helyzete változatlan marad. A katolikusoknak Kolozsvárott és Gyulafehérvárott templomot adnak át. 2. Erdély törvényei és szokásai, a Tripartitum, a szászok municipális jogai megerősítést nyernek. 3. A királyok és fejedelmek donatívái megerősítendő. 4. Az egyházakat és a fejedelmi tanácsot megerősítik immunitásaikban. A király nem létesít kamarákat Erdélyben. 5. Erdély igazgatását csak erdélyiek lássák el, vallásfelekezetre való tekintet nélkül, az idegenek (a királysági magyarok is) legyenek kizárva belőle. 6. Erdély főhadiparancsnok helyettese legyen erdélyi. 7. Az előterjesztés a Gubernium létrehozására vonatkozik: a rendek tesznek felterjesztést, a császár minden bevett vallásfelekezetből három személyt erősít meg a jelöltek közül. 8. Az előterjesztés e pontjáról a jegyzőkönyv nem tud. 9. A főbb tisztségek választással való betöltésének elvét mondja ki e pont. A császártól kapják fizetésüket és megbízatásuk 1 évre szóljon. 10. Az évi országgyűlések és octavalis törvényszakok megtartását követelik. 11. Az alábbi pont ígéretet tesz, hogy a rendek nem kérnek kivételezést a Diploma hatálya alól. 12. Erdély adózásának szabályozását követelik. Béke idején évi 50 000, háborús időszakban 400 000 forint lenne a fizetendő pénzüsszeg. Bethlen Miklós végül azt követeli, hogy a Diplomát az angol, a svéd és a porosz király, továbbá a Német Birodalom protestáns fejedelmei garantálják. V. ö. ÖStA–HHStA-Votr. Karton 7.

gyalásait politikustársai meglehetősen ellentmondásosan fogadták,²⁷ hogy aztán végül – egy eléggé zűrzavaros időszak után – Fogarason 1691. január 31-én összeült országgyűlés tárgyalja meg a kiadott Diplomát.²⁸ Az országgyűlés véleménye megoszlott a Diplomával kapcsolatban. Az egyik rész a Diplomát csak azzal a feltétellel kívánta elfogadni, ha a bécsi udvar II. Apafi Mihályt megerősíti a fejedelemségben. A másik csoport azt javasolta, hogy a diplomát utasítsák vissza és kérjék csupán Apafi megerősítését, egy harmadik kis csoport azt tanácsolta, hogy Apafi megerősítéséig ne a gubernátor, hanem a tanács kormányozzon.

A rendek a Bécsből leküldött Diploma Leopoldinum hitlevelet²⁹ 1691. január 31-én, hosszas vita után elfogadták, és a hűségesküt letették I. Lipót császár-királynak.³⁰ Az erdélyi rendek küldöttséget menesztettek Bécsbe. A követség májusban indult el. A küldöttség tagjai között találjuk Alvintzi Péter ítélmestert és Klochner Györgyöt. Az utasítások szerint kérniük kellett, hogy a császár erősítse meg a kormányzót, úgy hogy az II. Apafi Mihály fejedelem nagykorúsításakor rezignáljon és a fejedelem javadalmazást kapjon. A rendek kériék továbbá a *Haller-féle diploma* egyes pontjainak módosítását. A Bécsben befejezett tárgyalások után lemondott Alvintzi Péter helyébe lépett Wass György szeptember 1-jén érkezett a császári székvárosba. A császár fogadta őket szeptember 4-én. A tárgyalások nem hoztak újabb eredményeket. A november 19-én megkezdett tárgyalásokon az erdélyi követek azon szándéka, hogy a kiadott diploma néhány pontján változtassanak, eredménytelenül zárult. A császár válaszát Kinsky kancellár tolmácsolta december 12-én.

I. Lipót császár-király által ünnepélyesen megerősített diplomának (1691. december 4.) a tartalma lényeges különbségekkel jelent meg. Ez a diploma messze mögötte marad azoknak a törekvéseknek, amelyeket a rendek fogalmaztak meg és terjesztettek fel Bécsbe. Cserei Mihály (1667–1756) erdélyi történetíró sorai korhű képet rajzolnak a diploma kiállításának körülményeiről és annak jelentőségéről: „*Bizony gyönyörűséges diploma vala s nagy boldogságban és békességben élhattünk volna mellette, de a három natiók között sok controversia, a négy religiok között való sok competentia szolgáltatata al-*

²⁷ Bádeni Lajos 1690. november 14-én saját kezűleg írt jelentése szerint. V. ö. ÖStA–HHStA-Vortr. Karton 7.

²⁸ Wass György Naplója 116. o. – *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1898. XX. 67. o. (A továbbiakban: EOE.)

²⁹ Cserei Mihály történetíró lejegyzése szerint: A *Diploma* tizennyolc pontból állt: „1. Apafi fejedelemségről való assecuratio, ha arra való leszen. 2. Hogy több pópista szerzet be nem jó Erdélyben azokon kívül, kik eddig ott voltak. 3. A régi fejedelmek, királyok donációjának confirmációja. 4. Az Approbata, Compillata Constitutióknak, a szászok municipale jussának confirmációja. 5. A bevett szokásoknak, törvényes processusoknak eddig való szabadságának confirmációja. 6. Mindenféle tisztségekre hazafiainak állítása. 7. A nótán és magvaszakadt jusson acquirált jószágoknak hazafiainak való adattatása. 8. A fő tisztségekre való candidatiók modalitása. 9. A tanács, tábla, ítélmesterek felállítására. 10. Minden esztendőben országos gyűlések és törvényes octávák folytatása. 11. Az erdélyi gubernátor hivatala. 12. Esztendőnkint való ország contributiója, békességnek idején ötvenezer tallér, háborúság idejében négyszázezer német forint. 13. Az accisák tollalása. 14. A székely nemzet immunitációja. 15. Szabad kereskedés megengedése. 16. Az árendákról való donációk confirmációja. 17. Az Erdélyben levő praesídium reformálása. 18. A szász natió levő postálkodásnak, ingyen való gazdálkodásnak tollalása.” V. ö. Cserei Mihály: *Erdély történelme (1661–1711)*, Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre, Budapest, 1983. 245–246. o.

³⁰ Kővári László: *Erdély történelme*. Bp. 1859. V. kötet, 217. o.

*kalmatosságot annak a szent diplomának eversiojára. Addig kezdék, ki egy, ki másfelé húzni-vonni, magyarulni, erőszakkal tekerni, addig küldözének egymás ellen követeket a császár udvarában s magok kívánák, sollicitállák, hogy a diplomát a császár némely részében változtassa meg, magok járák, hogy Apafi Mihály fejedelem ne legyen: ám ki is csinálák szegényt a fejedelemségből, a diplomát kifordíták s magunk lónk okai a magunk veszedelmének.*³¹

Az Udvar által lerontott Diploma, kihasználva az erdélyi hatalmi körök szét-húzását, lényeges pontokban tért el Bethlen tervezetétől: 1. Az ifjabb Apafi Mihály megerősítését kerülték meg Bécsben, kiskorúságára hivatkozva. 2. Nem fogadták el Bethlennek azt a propozícióját sem, hogy a diplomát a protestáns hatalmak garantálják. 3. Kevésbé jelentős vagy inkább stílárís módosítást is tettek. Bethlen Miklós azt javasolta, hogy a 12 tagú tanácsban „legfeljebb” 3 katolikus legyen, a császáriak e helyett a „legalább” kifejezéssel éltek. A Diploma Leopoldinum Erdély helyét a Habsburg-birodalmon belül jelölte ki. A fejedelemségnek nem függetlenséget, hanem belső önállóságot biztosított.³² A Diploma Erdély helyét a Habsburg Birodalmon belül sokkal kedvezőbben és világosabban határozta meg, mint Magyarországot az 1687-es pozsonyi országgyűlési törvények alapján. Megerősítette Erdély jogrendjét, kivéve az 1687-es pozsonyi országgyűlésen eltörölt záradékot a Tripartitumból (3. pontja) és a régi királyok és fejedelmek alkotmányait, tizedadományait, kiváltságleveleit, még ha azok régen a katolikus egyházhoz tartoztak is. (2. pont) A diploma 2. pontjának jelentősége abban állt, hogy az erdélyi protestáns iskolák és lelkészek jövedelmeiket, nagyobb részt a tizedekből és tizednegyedekből befolyt összegekből kapták. Az 1. pont alapján volt a Diplomának egy nagyon fontos valláspolitikai jelentősége, amely rávilágít arra, hogy Erdély legfontosabb történeti specifikuma a 17. század végén a vallási berendezkedés. A Diploma Leopoldinum ígéretet tett arra, hogy a bevett vallások rendszerébe semmilyen újítás nem fog hozatni. A templomok, a lelkészek és az iskolák jogi állapota érintetlen marad továbbra is. Nem lesz más papság vagy egyházi személyek behozatala.³³ A katolikusok megbékítésére elrendelte, hogy a katolikusok új templomot építhetnek Kolozsvárott az imaházuk helyére. Gyulafehérváron megújíthatják a hajdan Báthori Kristóf által építtetett, romos állapotban lévő templomot, és ugyanazon szabadsággal gyakorolhatják vallásukat és építhetik templomaikat, mint a többi bevett vallás hívei. Ez a rendelkezés elvileg elhárított minden akadályt a katolikus vallásegyenlősége elől. Ez a diploma fenntartotta Erdély alkotmányát és több mint 150 éven át ez volt annak jogi alapja. Bethlen Miklós minden sikere ellenére azonban egy dologban tévedett. Elállt attól az eredeti tervétől, amely szerint a megállapodás a Habsburg udvar és az erdélyi rendek között angol és holland közvetítéssel jött volna létre. Ez a terve azonban merev ellenállásba ütközött és végül elállt e tervétől. A Diplomához nem sikerült nemzetközi garanciát csatolni.

³¹ Vö. Cserei Mihály: Erdély története (1661–1711). Bp. 1983. 78. o.

³² A *Diploma Leopoldinum* leszögezte, hogy békeidőben 50 000 forint, háborúban 400 000 forint adót fizet Erdély az Udvarnak. A kereskedelem szabadságát biztosítják, kiskorú fejedelem helyett a nagykorúság eléréséig a gubernátor fog kormányozni. A gubernátort és a hadsereg főparancsnokát a három nemzet választja meg. A fejedelemségben kis létszámú őrség lesz német generális parancsnoksága alatt. A generális a közügyekbe nem avatkozhat be.

³³ A vallások szabad gyakorlatával azonban a protestáns vallások közül a református vallás elveszítette államvallási, uralkodói jellegét. A szabad vallásgyakorlat elviekben biztosította volna az anyanyelvi műveltséget és iskolázást – a magyar mellett – a más anyanyelvűeknek is.

4. Befejezés

A végnapjait élő Erdélyi fejedelemség utolsó nagyszabású és legjelentősebb történeti alakja, politikusa Bethlen Miklós kancellár. Az 1685-től 1691-ig tartó válságos, nehéz időszakban, valamint az azt követő másfél évtizedben hűséges őrállója, vezére és védelmezője volt az erdélyi fejedelemség állami intézményeinek, a protestáns egyházaknak, valamint a vallási toleranciának.³⁴ A számára elérhető és jól bevált diplomácia fegyverével harcolt, hogy Erdély számára biztosítsa a 17. században elért eredményeket. Ezt sikerült is elérnie nagymértékben, mert az általa megszerzett Diploma Leopoldinum által egy-maga, képes volt megmenteni a sok véráldozattal megszerzett életfeltételeket.

A gróf Bethlen Miklós erdélyi kancellár által kieszközölt Diploma Leopoldinum történelmi jelentőségét abban kell látnunk, hogy a zűrzavaros politikai viszonyok ellenére e jogi dokumentumnak köszönhetően Erdélynek minden külső politikai nyomás ellenére sikerült megtartania belső önállóságát, alkotmányát, régi közjogának fő elveit és az erdélyi bevett vallások közötti egyensúlyt. A Habsburg udvar minden törekvése ellenére sem tudta elérnie az erdélyi fejedelemség történelmi, kulturális és protestáns hagyományainak teljes megszüntetését. A Diploma Leopoldinum politikai, valláspolitikai jelentősége és az alkotmányos életre való hatása abban rejlik, hogy 158 évig egyensúlyban tartotta a Habsburg udvar és Erdély közötti viszonyt, valamint biztosította az alkotmányban lefektetett jogokat. A Diploma Leopoldinum az 1690-ig önálló Erdélyi fejedelemség belső autonómiáját biztosította 1848-ig. Politikai feszültségek, problémák akkor jelentkeztek az erdélyi politikában, amikor a központi hatalom a Diploma egyik vagy másik pontját megsértette, s az országnak a Diplomában körülírt jogait nem tartotta tiszteletben. Méltán állíthatjuk azt, hogy a Diploma Leopoldinum Erdély külön államiságának megszüntetésére irányuló, másfélszáz éves küzdelem sikeres befejezése volt.

³⁴ Dr. Illyés Géza: *Bethlen Miklós a kancellár (1642–1716)*. In: Református Szemle, XXIII. 4. Kolozsvár 1930. 19.